

*Олександр Оглоблін про Старокиївську гору
та територію Десятинної церкви*

Олександр Петрович Оглоблін, 1932 р.

Видатний український історик Олександр Петрович Оглоблін (1899–1992) з липня 1935 по липень 1937 року обіймав посаду старшого наукового співробітника Інституту історії матеріальної культури (згодом – Інститут археології) [Верба 2019, с. 357]. Працюючи на цій посаді, він займався організацією Поліської експедиції, написанням монографії та статей, головно з металургії XVI–XIX ст., брав участь у Комісії з перейменування вулиць Києва та виконував інші доручення керівництва. Серед його обов'язків було також консультування досліджень Вишгорода й Києва. Ось як він згадує про це в автобіографії: *«Як історик-консультант, я допомагав археологам під час Київської й Вишгородської експедицій 1936–1937 років»* [Оглоблін 1995, с. 48–49]. У цей час проходили розкопки садиби Десятинної церкви під керівництвом Т. Мовчанівського. О. Оглоблін збирав писемні та архівні

джерела про цю територію. Як історика промисловості XVII–XIX ст. його насамперед цікавив цей період і відповідна тематика. Загалом можна сказати, що О. Оглоблін першим фахово порушив питання про археологічне дослідження пам'яток пізнього середньовіччя та Нового часу. Одна з його праць, що зберігається в рукописному вигляді у його фонді в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), спеціально присвячена цьому питанню [Листування... 1935–37, арк. 48–49 зв.]. Це тези *«Проблема комплексного дослідження пам'яток матеріальної культури часів т. зв. «пізнього феодалізму» (XVI–XIX ст.). (Постановка питання)»*, написані в грудні 1936 року. У них, зокрема, сказано:

«Поруч з пам'ятками матеріальної культури дофеодальних часів і часів т. зв. «раннього феодалізму», існує численна й складна група пам'яток матеріальної культури часів т. зв. «пізнього» феодалізму» (XVI–XVIII ст.), яка вимагає відповідного наукового дослідження.

Але майже до останнього часу ця група пам'яток не притягала до себе уваги істориків матеріальної культури, зокрема археологів. Поміщицько-буржуазна археологія зовсім нехтувала цими пам'ятками, зрідка лише цікавлячися ними з боку історико-мистецтвознавчого, або з боку історико-етнографічного <...>

Проте, пам'ятки матеріальної культури часів т. зв. «пізнього» феодалізму неминуче заявляють про своє право на їх наукове дослідження. З одного боку, нерідко вони складають невід'ємну частину єдиного археологічного комплексу, й тому, досліджуючи попередні епохи, дослідник мусить приділювати їм певної уваги. Ряд останніх археологічних експедицій ІІМК АН УРСР (приміром, Київ, Вишгород) переконливо свідчать про це <...>».

О. Оглобліна в цих дослідженнях цікавив передусім пізній матеріал і головне промислове виробництво на цій території. Про це свідчить одна з його невеликих рукописних заміток, що має назву *«Відомості про*

промислово-технічні спорудження на території к. Десятинної церкви (власне, на території т. зв. «Московської кріпості») XVII ст.», у якій перераховано промислові об'єкти на цій території [Листування... 1935–37, арк. 112–112 зв.]:

1. «Цегельня. Можливо, що її має на увазі Петро Розвидовський (1634–1664), у своїй записці про Київський домініканський кляштор (Сб. мат. для ист. топогр. Києва, II, 104).
2. Кузня. «Кузниця», згадана в «Росписи Києву 1682 г.» (Сб. мат., III, ст. 96–103).
3. «Ручная мельница» 1682 р. (там же).
4. «Двор, где делают зелень (порох) и фетили» 1682 р. (там же).
5. «Мельница ветреная» 1682 р. (там же).

Даних для XVIII ст. поки що немає. В XIX ст. на цій території, очевидно, промислово-технічних споруджень не було».

Якщо інформацію про останніх чотири об'єкти він бере з писемних джерел, то перший – цегельню – О. Оглоблін мав змогу бачити під час розкопок 1936 року. Це дві печі для випалу цегли, досліджені Т. Мовчанівським, який датував їх XVII ст. Ці горни розкопувалися неодноразово, їх вивченню присвячено кілька робіт, дослідники досі не можуть дійти згоди щодо часу їх спорудження. За даними археомагнітного датування, проведеного 1974 року, що їх віднайшов і проаналізував О. Комар, ці горни відносяться до давньоруського часу [Комар 2018, с. 53–63].

Цікавило О. Оглобліна й питання про заселеність цієї території в пізньосередньовічний та ранньомодерний часи. Цій темі також присвячена невелика його замітка «Заселення Десятинної садиби за литовсько-польської доби (XVI–XVII ст.)» [Листування... 1935–37, арк. 113–113 зв.]: «Якщо картина заселення Старого Київського городища в XIV–XV ст. для нас цілком неясна, і є всі підстави припускати, що місцевість ця в ту пору була майже незалюднена, то для XVI–XVI ст. ми маємо ряд документальних

даних, які з'ясовують нам хоч трохи стан цієї території. Опис Київського замку 1552 року (Арх. Юго-Зап. России, ч. 7, т. 1, ст. 121) каже: «В Кieve городище старом, которые люди митрополские сидять, тое службу земскую господарскую его милости служат, як который может, бо от татар зоеваны». Остання вказівка дуже цінна, бо вказує на те, що поселення «слуг церковных» було тут і раніше, в XV столітті (опис, очевидно, згадує за напад на Київ Менглі-Гірея 1484 року)».

Ще одна з його заміток «Які існують плани Києва» перераховує зібрані дослідником дані про плани Києва XVII–XIX ст. [Листування... 1935–37, арк. 114]:

«Кальнофойського 1638 р.

План Києва 1688 р.

План 1695 р. Ушакова. Для історії забудовань на території кол. Десятинної церкви – цей план має особливе значення.

План Києва 1745 р.

План 1787 р.

Крім того, є ще ряд планів неопублікованих – 1706, 1728, 1731, 1740 рр.

План 1803 р.

План 1806 р.

План 1837 р.

План 1846 р.»

Як бачимо, у цьому документі О. Оглоблін звертає особливу увагу на територію Десятинної церкви, яка в цей час досліджувалася і щодо якої він надавав історичні консультації археологам.

О. Оглоблін також опрацьовував велику кількість джерел в українських та російських архівах. Працюючи директором Київського архіву стародавніх актів (1932–1934) і старшим науковим співробітником Історично-археографічного інституту ВУАН (1934) [Верба 2019, с. 356], він мав змогу копіювати різні документи. Ці численні копії зберігаються в його фонді у ЦДАВО України в багатьох справах. Серед них можна натрапити і на

джерела щодо Десятинної церкви. Зокрема, один з документів датується 1684 роком [Виписки..., арк. 139–139 зв]. Він зберігався в тодішньому Центральному архіві стародавніх актів (зараз – ЦДАК). Зверху на аркуші міститься назва цього документа «Д. Киев. пов. № 9 (1684 г.)». У ньому перераховуються витрати з казни на різні видатки, у т. ч. й на Десятинну церкву: «л. 15 об. По указу великихъ государей и по грамоте из приказа Малыя Россіи Кіева верхняго города церкви Рождества Пресв. Богородицы Десятинныя протопопу Василью Дмитріеву с соборяны на 192 г. великихъ государей жалованя <...> и на вино церковное и на ладанъ и на просфиры 40 р. да за хлебъ за 30 четвертей за рожь отдаточных четвертей 6 р., всего денегъ и за хлебъ деньгами 46 р. чеховъ.

л. 102 об. Где живут церкви Рождества Богородицы Десятинныя дьячки къ избнымъ дверямъ для прибыванья петель дано 16 гвоздей двоетесныхъ». Не виключено, що серед архівних матеріалів, зібраних дослідником, знайдуться ще документи, що стосуються Десятинної церкви та Старокиївської гори.

Отже, О. Оглоблін одним з перших порушив питання про заселеність території Десятинної церкви та Старокиївської гори в пізньосередньовічний та Новий час і намагався довести необхідність археологічного дослідження пам'яток цього часу. До нього та й тривалий час після нього дослідників цієї території цікавила лише давньоруська спадщина. Лише через півстоліття в працях Г. Івакіна, О. Попельницької та інших учених було ґрунтовно доведено життя на цій ділянці міста за золотоординських, литовських та польських часів.

Джерела та література

- Верба, І. 2019. *Олександр Оглоблін: Життя і праця в Україні*. Київ.
- Комар, О. В. 2018. Археомагнітне датування печі для випалу плінфи з садиби Десятинної церкви. *Opus mixtum*, 6, с. 41–65.

Оглоблин, О. 1995. «Мій творчий шлях українського історика». Олександр Оглоблин. *Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали*. Нью-Йорк; Київ; Торонто.

Випуски з документів ЦАДА у Києві. Центральний Державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3561, оп. 1, спр. 210.

Листування з ІМК про план Поліської науково-дослідної експедиції, статтю Оглобліна «Правобережжя в минулому і сучасному», створення комісії для перейменування вулиць Києва, 1935–37. Центральний Державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3561, оп. 1, спр. 243.

Леся Чміль
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
науково-дослідного відділу
історико-археологічних досліджень
Музею історії Десятинної церкви